

Innledning

Den vanskelige historien har vi kalt denne boka. Tittelen sikter til utfordringene vi møter når vi skal forholde oss til vonde og kontroversielle hendelser i fortiden. I utgangspunktet ligger erkjennelsen av at all historieskriving bygger på fortolkninger av virkeligheten, og at perspektivene uvegerlig blir påvirket av interesser og tenkemåter i vår egen tid. De store fortellingene om nasjonens eller lokalsamfunnets historie er blitt til på bakgrunn av valg – mer eller mindre bevisste avveininger av hva som skal løftes fram, og hva som skal synke ned i glemsel. Slik formes vår kollektive erindring.

Både som enkeltmennesker og som medlemmer av ulike fellesskap bærer vi på en fortid som har formet oss og gitt oss materiale til å bygge vår grunnleggende identitet. Vår oppfatning av hvem vi er og hvilken plass vi har i verden, er knyttet til mer eller mindre stiliserte bilder av historiske hendelser og erfaringer. Når vi feirer jubileer og markerer minnet om særlige hendelser, er vi med på å skape, omskape eller opprettholde vårt sett av forestillinger om fortiden.

Den vanskelige historien omfatter motsetninger og utviklingsforløp på flere plan. Det kan dreie seg om svære konflikter knyttet til krig og okkupasjon, om makt og avmakt i forholdet mellom samfunnsklasser eller om hvordan lokalsamfunnet har forholdt seg til ulike minoriteter og utgrupper. Om konfliktene har utspilt seg på en internasjonal eller en lokal arena, dreier det seg om komplekse historiske sammenhenger, og den som søker å forstå og formidle et helhetlig bilde, står overfor krevende utfordringer.

Vi har sett hvordan historieformidling bevisst kan fordreies for å tjene bestemte formål – nazistenes jødisk-marxistiske konspirasjonsteori fra mellomkrigstiden er bare ett av en rekke grelle eksempler på dette. Men selv med de edleste intensjoner om å yte alle impliserte rettfærdig behand-

ling, vil historikerens forståelse og formidling være preget av mer eller mindre bevisste oppfatninger om hva som er rett og galt, hva som er viktig og uviktig. Rammeverket for våre allmenne forestillinger er formet av de hegemoniske historiefortellinger vi er vokst opp med. Vi oppfatter dem gjerne som ubestridelige – inntil vi blir konfrontert med de grunnleggende spørsmålene: Hvem vinner fram med sine fortolkninger, og hvordan blir premissene lagt for hva vi skal minnes, og hva vi skal glemme?

Mot denne bakgrunnen kan rettferdig historieformidling framstå som en umulig oppgave. Vi må se oss om etter andre innfallsvinkler. Samfunnsfilosofen Zygmunt Baumann peker på mulighetene som ligger i «den fortolkende fornuften». Hans budskap er at vi i utgangspunktet må respektere «de brokete historiske og kulturelle realiteter» for det de er. Håpet om gjensidig forståelse ser Baumann i mulighetene for «kommunikasjon mellom flere motstridende fortellinger og kulturer». Disse må få rom til å leve side om side – ikke slik at de bare tolererer hverandre, men slik at de faktisk befrukter hverandre.¹ Dette er en tankegang som har inspirert forfatterne av denne boka.

I det innledende kapittelet setter *Bernard Eric Jensen* bokas tema inn i en bredere samfunnsmessig sammenheng. Han minner om hvordan alt arbeid med historieformidling gjennom stoffutvalg og vinklinger inngår i en «erindringens og glemselens politikk». Slike selektive prosesser ligger til grunn for allmenne oppfatninger av fortiden og bidrar til å forme vår kollektive identitet. Mer komplekse faglige og identitetspolitiske utfordringer er knyttet til situasjoner der traumatiske erfaringer blir fortiet og oversett. Gjennom en rekke eksempler fra nyere europeisk historie belyser forfatteren skiftende erindringspolitiske strategier og drøfter faglige tilnæringsmåter til en smertefull fortid.

Videre er boka inndelt i tre deler. Del I omfatter to kapitler om kollektive holdninger til krigstraumer. *Jorunn Sem Fure* skriver om tysk erindringskultur knyttet til nederlaget og kapitulasjonen i 1944 og -45. Hun minner om spenningene mellom enkeltmenneskers personlige erindringer og det kollektive bildet som etter hvert tar form. Hun nytter et sett modeller for fortolkning av erindringskultur og viser hvordan kollektive minner i etter-

1 Zygmunt Baumann i intervju med Eivind Røssaak (Røssaak 1998: *Det postmoderne og de intellektuelle. Essays og samtaler*. Oslo: Spartakus).

krigstidens Tyskland ble politisert for å tjene særlige interesser. Videre drøfter hun årsakene til at menns og kvinners erfaringer er så ulikt vektet i det kollektive minnematerialet, og reflekterer rundt de stiliserte bildene av krigstidens kjønnsregime som speiles i de allmenne overleveringene.

Kjetil Grødum har studert prosesser rundt oppgjøret etter Røde Khmer-regimets fall i Kambodsja. Etter en periode med borgerkrig i landet ble Pol Pot og hans soldater først hilst som frigjørere da de i 1975 inntok hovedstaden Phnom Penh. Men det skulle snart bli klart at invasjonen var opptakt til fire år med et totalitært regime bygd på hensynsløs brutalitet. Da regimet endelig var nedkjempet, ble historiefortellingen om Røde Khmer først brukt i det politiske spillet om makt. Men noen så også behovet for en bred, nasjonal bearbeidelse av den vanskelige historien og fikk satt i verk tiltak for å samle dokumentasjon som kunne gi grunnlag for et rettsoppgjør. Også på internasjonalt plan er det stor interesse for det rettsoppgjøret som ennå pågår i Kambodsja. Er det mulig å sikre et rettferdig oppgjør med et regime som har stått ansvarlig for folkemord? Hvordan skal en legge til rette for demokratisk utvikling i et samfunn som er så sterkt traumatisert? Med utgangspunkt i begrepet overgangsrettferdighet (*transitional justice*) gjør Grødum rede for et spekter av mulige tilnæringsmåter og drøfter de utfordringer kambodsjanerne møter i sine bestrebelser på et rettferdig og konstruktivt oppgjør.

Del II omfatter to artikler som med ulike innfallsvinkler tar opp nordmenns forhold til okkupasjonshistorien. *Lene Elisabeth Walle* skriver på bakgrunn av erfaringer staben ved Telemark museum gjorde, etter at de i 1999 begynte planleggingen av en utstilling om Vidkun Quisling. Museets fagfolk mente tiden nå var inne for å gi en mer nyansert framstilling av mennesket og politikeren Quisling, enn det enkle svart-hvitt-bildet som er nedfelt gjennom overleveringer fra rettsoppgjøret og landssvikdommen. De var nok forberedt på å møte reaksjoner, men ble overrasket over omfanget og styrken i kritikken, som etter hvert ble en tung belastning underveis i arbeidet med prosjektet. Til gjengjeld var reaksjonene i hovedsak positive da utstillingen endelig var åpnet. Gode tilbakemeldinger – ikke minst fra ungdom og fra skolenes side – bar bud om at museet hadde lyktes med sin målsetting: å stimulere til dypere forståelse for okkupasjonstiden og vekke til ettertanke over egne holdninger til utfordrende samfunnsspørsmål.

Roger Tronstad setter søkelys på det han kaller «Agders rasistiske fortid». Han gir innblikk i den rasehygieniske tenkningen som var utbredt i mellomkrigstiden og viser ved eksempler hvordan oppfatninger som bygde på en slik tankegang, kunne komme til uttrykk i lokal og regional offentlighet. Med utgangspunkt i ny forskning omkring deportasjonen av jøder under okkupasjonen drøfter han faglige og etiske problemstillinger knyttet til formidling av historie fra denne tiden. Tronstad gjør rede for hvordan lovverket som regulerer bruk av historisk kildemateriale setter grenser, men han viser også hvordan problemfeltet utfordrer både faglige holdninger og det allmenne samfunnsetiske skjønn.

Bokas tredje og siste del behandler lokal- og sosialhistorisk stoff. *Knut Sprauten* drøfter lokalhistorikerens utfordringer når det gjelder personvern. Også her vil det ofte dreie seg om gråsoner der by- og bygdebokforfattere må balansere faglige krav mot etisk skjønn. Det kan dreie seg om større eller mindre interessekonflikter innenfor et lokalsamfunn, om vanskelige familieforhold eller om enkeltpersoners problemer knyttet til for eksempel helse, seksualitet eller kriminalitet. Ikke minst vil okkupasjons-tidens historie by på krevende avveininger. I mange tilfeller vil en finne det mest forsvarlig å anonymisere aktørene, men dette lar seg vanskelig gjøre i framstillinger av det nære samfunnets historie.

Halvor Fjermeros har studert 1900-tallets utvikling av offentlig omsorg for psykisk utviklingshemmete. Dette er et felt som til nå har vært lite påaktet innenfor historieforskningen, så i dette kapittelet er oppmerksomheten i mindre grad rettet mot formidlingsaspektet. Etter et lite innblikk i eldre tiders ordninger – eller mangel på ordninger – for omsorg, viser forfatteren hvordan det helsefaglige synet i utveksling med allmenhetens holdninger har ført til endringer av omsorgsregimet i nyere tid. Han viser hvordan sosiallovgivningen på dette feltet i mellomkrigstiden var preget av rasehygienisk tenkning, og hvordan behovet for omsorg lenge ble overstyrt av samfunnets behov for kontroll av mennesker med avvikende atferd. Vi får også et interessant innblikk i hvordan offentlig debatt og mediepress førte til gjennombrudd for en mer human tenkning rundt omsorgsproblematikken på 1960-talet.